ГРАЧАНИЦА

Снимак G. Millet-a

Пријатељи старина!

Друштво Пријатеља Старина отвара са овом свеском серију Популарне Библиотеке Старина, која ће периодично — свака три месеца — донети малу популарно научну монографију од наших познатих научењака о старинама и уметничким споменицима у Југославији. Спремају се монографије о Дечанима, о катедрали у Шибенику, о Диоклецијановој Палати у Сплиту, о Преисторијском Добу, о Југославенском Новцу и др. Цена свеске је 2 дин. Чланови Д. П. С. добијају бесплатно. Задаћа ове библиотеке је да у најширим слојевима рашири познавање наше културне прошлости и изазове жељу, да се ти споменици виде и сачувају. Друштво организује излете и посете нашим старинама у Југославији.

ДРУШТВО ПРИЈАТЕЉА СТАРИНА
Београд — Милоша Вел. 52.

ГРАЧАНИЦА.

арх. Ђ. БОШКОВИЋ.

Снимак Истор.-Умет. Музеја.
Југо-западна страна.

Још из далека, чим је угледате у оном бокору зеленила, окружену јабланима са којима се такмичи у виткости и елеганцији, осетићете како вам дамари снажно бију пред остварењем давнашње жеље детињства и младости. Видети Грачаницу! При самој тој помисли читаве визије промицале су лудом брзином пред вашим зажареним очима. А сада, када јој се заиста приближавате, дах прошлости опиће ваша чула која ће вас на мах пренети у једно давно минуло доба дубоке мистике и безграничне побожности. Из далека ће се, испрва готово нечујно, приближавати коњски топот, који ће

расти и јачати све више и више. Затим ће се у прозрачном, азурном ваздуху, постепено назирати нека фантастична, натприродна бића, која ће, што вам се више приближују, добијати све одређенији и јаснији облик. Поред вас ће минути читава поворка властеле, легендарних јунака и великодостојника са моћним сведржитељем свих земаља српских и поморских. Затим ће, уз тиху, једва чујну молитвену химну, наићи редови смирених монаха, у црним ризама, тамним и тајанственим, док ће под небом, које ће погледима предржавати млади јеромонаси, делити благослове архиепископ самосталне народне

Снимак Истор.-Умет. Музеја.

Северна страна.

цркве. Најзад, захватиће вас широки и моћни таласи побожнога народа, и ви ћете, и ако сте раније били можда и најокорелији атеиста, скрушено и са пуно вере поћи за њима — ка Грачаници!

Знао је Милутин добро коме да повери подизање овога храма. Већ готово пуне четири деценије текао је он искуство са разним мајсторима и протомајсторима, који су, на један краљевски миг, подизали сјајне задужбине или оправљали старе и оронуле, „од основанија“. Знао је он, чији се

прилози разним манастирима нису могли избројати „ни као песак морски“, како га хвали сам архиепископ Данило, да међу многим неимарима Рашке, Повардарја, Зете и Свете Горе, или онима који би богатим краљевским наградама били привучени чак из царскога града Цариграда, изабере најдостојнијег и најбољег.

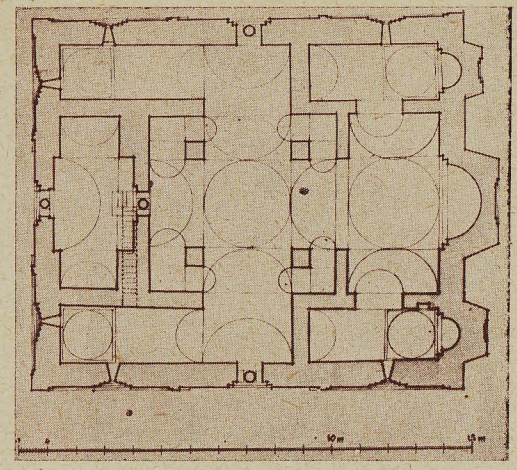

Цртеж арх. Ђ. Бошковића.

Основа у висини сводова.

Откуд само да се реши да ову велелепну задужбину подигне баш овде, на крајњој југоисточној ивици Косова? Зашто да је не повуче дубље у планину, на какво скровито, мирно место, као што је тада обично рађено са свима манастирима, у којима је владао вечити мир и вечита молитва? — Но други је случај био овде. Одавно је ово место било један од центара свеколикога живота целе области. Само на неколико стотина метара на западу, налази се огроман комплекс рушевина, покривених дебелим слојем земље, једини остатак неке римске вароши, са тврђавом — старе Улпијане вероватно. Овде је затим већ у тринаестом веку, а можда и раније, била столица липљанске епископије. Незна се каква је и колика је била црква, али је тек сигурно да је почетком четрнаестог века прилично оронула. Сам краљ Милутин у повељи писаној 1321. год. на зидовима црквеним, каже: „видех рушење и пропадање храма Свете Богородице Грачаничке, епископије липљанске...“ и зато је „подигох из темеља иописах и украсих споља и изнутра“. — И заиста је сјајно и украсио иописао. Све богатство рудника Трепче и Новога Брда да се потрошило, лепше нешто тешко да би се добило. Поносни су зато морали бити липљански архиепископи, који се помињу не само 1383. и 1388. год, већ и много доцније за време Деспога Ђурђа, па чак и после пада под Турке, 1539. год., када је Грачаничка митрополија потпадала већ под охридску архиепископију, да би доцније, позната као епископија Косово или Ново Брдо била подвлашћена пећским патријарсима (1557—1690). — Шкрти су иначе и веома

оскудни историјски податци који би нас мало боље обавестили о познијем животу њезином, али је њена велика улога, у подизању народног духа у најцрњим данима наше историје, неоспорна. Зато јој је народ у осталом одао пуно признање у песмама својим.

Снимак Истор.-Умет. Музеја.
Западна страна.

У осталом, њен је утицај морао бити велики и на доцнија зидања, нарочито у такозваној Лазаревој периоди, када су се поједини неимари инспирисали, ако не њеним детаљима или појединим конструктивним и декоративним елементима, а оно, у сваком случају, оним снажним замахом и полетом који је вуче небу под облаке.

Њен архитектонски склоп, искрен и хармоничан, дат је потпуно оригинално и самостално. Протомајстор њезин решио је основу у облику тако званог уписаног грчког крста, чији су краци готово једнаки по дужини. Но место да сводове развије на исти начин и тако добије уобичајену конструкцију византијске архитектуре овога доба, он краке крста дели попреко, крајње делове оставља ниже, а унутарње подиже далеко изнад ових, да би све крунисао витком и елегантном централном куполом над квадратним пресеком сводова. На тај начин он у крововима добија два крста од којих већи, и нижи обухвата и носи онај други, над којим се, на ониском квадратном постаменту, издиже централно кубе. Добило се тако на један прост и једноставан начин, снажно, али и хармонично стремљење небеским висинама.

Но све ово протомајстору није било довољно. Да би потенцирао централност грађевине и средишно кубе боље уоквирио, он над крајњим угловима, између кракова крста, подиже мања кубета, ни мало конструктивног, већ чисто декоративног карактера, — кубета чији је однос, према великом, одлично постављен. Остали простор између кракова крста пресведен је полуобличастим сводовима на чијим су боковима, на фасадама, израђене лажне аркаде, које не одговарају унутарњој конструкцији. Ово тражење конструктивног ефекта

ван стварне конструкције једина је слобода која се неимару Грачанице с правом озбиљно може замерити. У осталом, он на исти начин поступа и са источним, нижим краком крста над олтаром, који је засведен полу-лоптом на пандантифима[1]). Споља је и овај део грађевине решен на исти начин као и трансепти, ма да су ови засведени полуобличастим сводом.

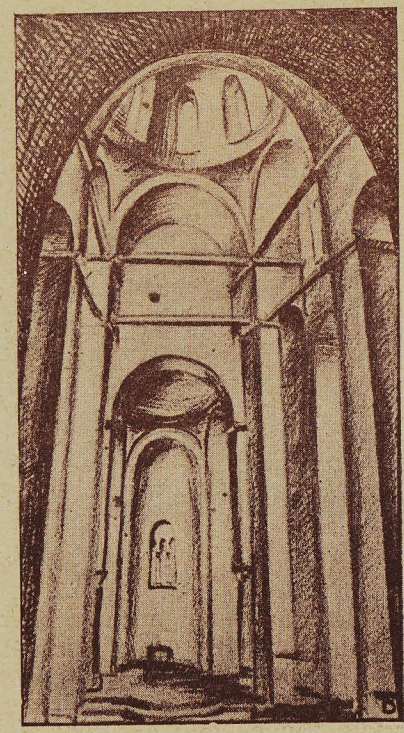

Цртеж арх. Ђ. Бошковића.
Унутрашњост.

Проскомидија и ђаконикон[2]) потпуно су међутим затворени и одвојени од унутрашњости цркве пуним зидовима. Некада су са овом имали везе вратима која су се налазила у њиховим западним зидовима. Доцније су међутим ови отвори зазидани, те се данас у њих можеући једино из олтара.

Изнад унутарњег нартекса имамо пак један овећи засведени простор, до кога се може доћи високим и стрмим степеницама, просеченим у југозападном ступцу. По један двојни прозор израђен је како на самој фасади, тако и на зиду који дели овај простор од унутрашњости цркве. По овоме би се дало закључити да је овде била нека тајна скривница, која се због лажнога прозора тешко могла приметити из саме цркве. Није зато могуће примити њен уобичајени назив капелице краља Милутина.

Невероватно је међутим заиста како је са мало сретстава неимар Грачанице постигао сјајне резултате при обради фасаде. Крупни квадери камена којим се зидало, уоквиравани су редовима опека положеним пљоштимице и насатице у слоју малтера, чија дебљина одговара дебљини цигле. Добило се на тај начин изванредно вибрирање топлих, црвених тонова цигле међу окерастим тоновима малтера и сиво зеленим

[1]) Пандантиф — нарочита конструкција у облику сферног троугла, којом се из квадратне основе прелази у кружну.

[2]) Проскомидија и ђаконикон, — простори крај олтара.

тоновима камена. Поједини пак делови рађени су само од опеке и малтера. Прозорски оквири, архиволте, разноврсне испуне изнад прозора, венци од избачених опека на цикцак, и то у једном или два реда, тамбури кубета, као и таласасти завршни венци, све је ово једино од цигаља. Пластичних орнамената готово и нема, сем оно неколико, сасвим примитивних на каменим стубићима двојних прозора.

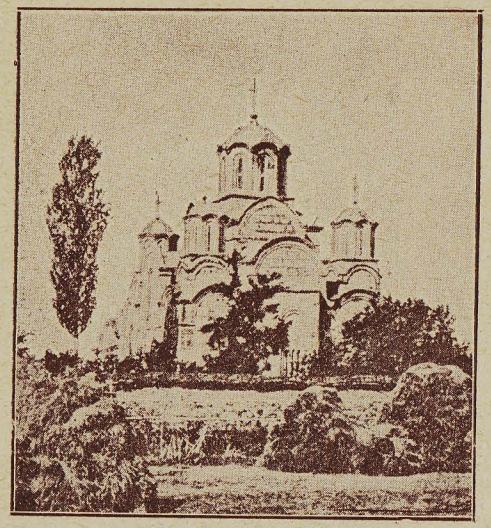

Снимак G. Millet-a.

Источна страна.

Распоред отвора исто је тако мајсторски изведен. Најнижи прозори су једноставни, сем онога на олтарној апсиди, који је троделан и на коме се сачувао, као и на оном северозападном, један део оригиналног старог витража, са округлим отворима, застакљеним ливеним стаклетом. У другом реду долазе двојни, а затим троделни прозори, тако да се отвори са висином логично повећавају, што је сасвим оправдано с обзиром на потребну јачину зидова у нижим деловима једне грађевине.

Зна се иначе да је храм у два маха био оправљан. По једном запису још из 1383. год, неки архиепископ Симеон „све из темеља подиже и манастир украси како споља тако и у унутрашњости". Но тешко да се тада ишта озбиљније урадило. Једва да су можда президане архиволте горњег крста, које су добиле облик преломљеног лука, те тако многе натерале на размишљање о утицајима готике на Грачаницу. Ако је међутим овога утицаја и било он се испољио једино у жељи да се, већ одређеним архитектонским елементима, примљеним из Византије, оде што више у висину. У осталом, ова је оправка могла бити извршена и много доцније, 1620. год, када је црква препокривена оловом. Тада су вероватно и све фасаде премазане малтером на коме је тачно нацртана конструкција, која се одозго налази, тако да преко цигле имамо у истој величини обојену опеку, преко малтера, необојен малтер, а преко камена имитацију мермера плавом бојом, са црвенкастим жилицама. — Срећом данас је овај леп

готово потпуно опао, тако да се првобитно зидање показује у свој својој лепоти.

Гломазни нартекс, који тако ружно утиче на хармонију целе грађевине, дозидан је иначе вероватно у време патријарха Макарија, 1570. год., када је и живописан. Пресецима полуобличастих сводова добивен је и овде крст, чије је централно поље засведено полулоптом на пандантифима. На фасадама је пак с трудом и без великог успеха имитиран начин зидања саме цркве. Последње преправке западне фасаде датирају иначе тек од скора.

Снимак Истор.-Умет. Музеја.

Христос стишава буру.

Његов живопис не може се међутим ни упоредити са унутарњом декорацијом саме цркве. Чим уђете у ову, остајете запањени пред величанственим богатством тонова и боја. Од врха кубета па до патоса није остављена ни најмања површина необрађена. Малтером су премазани чак и профилисани камени подеони венци и капители стубова, па је одозго, више у суво него ли чистом техником фреске, израђена декорација. Некада је и сам под био од разнобојног мермера, али је на жалост, ту скоро, 1924. год., неразумно уништен преливањем

дебелог слоја бетона, преко кога су положене беле мермерне плоче из неког турског амама.

У седам хоризонталних зона ређају се многобројне композиције велике иконографске, а и чисто уметничке вредности. Заступљени су, са нешто мало неправилности у распореду, готово сви мотиви већ разрађене иконографије овога доба. Сцене из Христовог живота, и нарочито Његовог страдања, из Маријиног детињства, дела апостолских, попрсја и целе фигуре појединих светаца и мученика, илустрације разних празничник дана календара, све је ово обрађено каткада на један потпуно оригиналан и самосталан начин.

Снимак G. Millet-a.

Краљ Милутин.

Одмах иза улаза, у великом и моћном луку између главних западних стубаца, налазе се фигуре ктитора: десно краља Милутина, који држи модел цркве и лево Симониде, на северном ступцу. Два анђела крунишу их крунама бисером опточеним, док их Божији Син благосиља раширених руку.

Огроман лик свемоћнога Христа, Пантократора, налази се иначе у калоти централне куполе, одакле, са брижно строгим погледом благосиља грешнике под собом. Дела Његова обрађена су са нарочитом љубављу и преданошћу. Са колико је само снаге решена композиција Лазаревог васкрсења, избацивање трговаца из храма, а нарочито свадба у Кани, где је велики број лица, од којих су поједина окренута леђима гледаоцу, постављен за правоугаоним столом. Колико само живописности у оним сјајно груписаним фигурама причешћа, или стишавања буре! Колико замаха и снажне патетике у решењу Голготе, на којој се опажају и прилично успели покушаји перспективе, или у скидању с крста, а нарочито у

оплакивању Христовом. Колико, готово класичне мирноће у фигури његовој, у сцени преображења!

Живот Богородичин, чији се огроман лик, „виши од небеса“, налази у олтарној апсиди, илустрован је такође. Особита је нарочито сцена Ваведења и она сјана, монументална композиција сахране Богородичине, једна од најлепших творевина нашега Средњег Века.

Снимак Истор.-Умет. Музеја.

Краљица Симонида.

Много што шта би још можда требало бар поменути. Фантастична сцена страшнога суда, лоза Немањића, лик Светога Јована, мирна и хармонична композиција св. Тројице, мучење св. Теодора Стратилата, филозофска фигура св. Илије, класична нагота Христа у композицији визије св. Петра Александријског, све су ово права мала ремек дела, којима само са највећим пијететом треба прићи.

На тамно-плавом позању, јаким бојама, међу којима доминирају црвене, зелене и окерасте, постављене су широке тонске површине, које и данас снажно вибрирају. Веома чврсто моделовање лица зеленим тоновима, потенцирано је накнадним додавањем беле боје на местима најјаче светлости. Позадина композиција редовно је испуњена фантастичном архитектуром, или романтичним каменитим пејзажима. Колико год дакле да је изгубио од оне класичне строгости и озбиљности, овај живопис, својим наративним нервом, еластичношћу и разноликошћу композиција, сјајним груписањем маса, и често већ реалистичким посматрањем живота, стоји на правој висини чисте уметности.

Само овако посматрана, као јединствена целина архи-

тектуре и живописа, Грачаница ће нам открити још једну своју тајну.

Одавно се још говорило о њезиној подређеној, упропашћеној унутрашњости, која је потпуно жртвована спољном

Снимак Истор.-Умет. Музеја.

Мучење св. Теодора Стратилата.

ефекту. Ово би било потпуно тачно када би се овај храм посматрао са чисто рационалистичког гледишта искоришћавања унутарњег простора. — Но ми једно дело, нарочито архитектонско дело, не смемо судити упоређујући га са другим. Успех његов зависи на првоме месту од односа између постављеног проблема и постигнутог решења.

Уђимо зато у Грачаницу и, мислима и срцем, покушајмо да решимо загонетку њеног постанка. Подигнимо прво поглед ка куполи, која трепери у мору меке, дифузне светлости, спуштајмо га затим полако на сводове подигнуте, чини се, на бесконачне висине, пренесимо га најзад сасвим доле

Снимак Историјско-Уметничког Музеја.

Св. Тројица.

у свечани сумрак, у коме при дрхтавој светлости воштаница рекло би се да дишу, светитељске сенке, — и схватићемо на једном и дубоку тајну ове најмистичније цркве нашег Средњег Века.

Не, протомајстор Грачанице није трчао за остварењем колосалних унутарњих простора! Њему ови нису били потребни. — Улазећи у цариградску Свету Софију остајете запањени техничким савршенством човека и њему упућујете сва своја дивљења; — улазећи у Грачаницу осетићете далеко снажније узбуђење. Овде, више него игде на другоме месту, осетићете присуство Божанства!

Ето то је био циљ, једини, сјајно постигнути циљ, Грачаничког протомајстора!

Снимак Истор.-Умет. Музеја.

Св. Илију храни гавран.

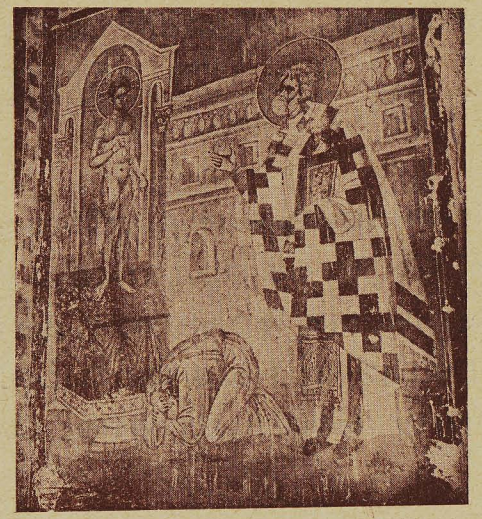

Снимак Истор.-Умет. Музеја.

Визија св. Петра Александријског.

GRAČANICA.

8 km. de Priština, bâtie en 1321. par le roi serbe Miloutine.

8 Km. von Priština, im Jahre 1321. erbaut von dem serbischen König Milutin.

8 kilometres away from Priština, built in 1321. by the serbian King Milutin.

Штампарија „МЛАДА СРБИЈА", Анђелковића.

ДРУШТВО ПРИЈАТЕЉА СТАРИНА
БЕОГРАД — МИЛОША ВЕЛ, 52.
Телефон бр. 11-74 Чек. рач. Пошт. Штед. Београд, 54521

Шири познавање и љубав за наше старине. Скупља податке о свим нашим старинама. Брине се, да се сачувају старе цркве и манастири. Издаје: Популарну Библиотеку Старина.

Помозите Друштво Пријатеља Старина. Постаните његов члан. Скупите међу познаницима још чланова. Чланарина је 30 дин. годишње. Створите подружницу друштва у вашем месту.

Св. 1. Цена 2 дин.
ПОПУЛАРНА БИБЛИОТЕКА СТАРИНА
Издаје:
ДРУШТВО ПРИЈАТЕЉА СТАРИНА
Уређује
Д-р Миодраг Грбић
БЕОГРАД МИЛОША ВЕЛ. 52